

ביקור הנשיא שי ג'ין-פינג במזרח התיכון - הזווית הסינית

אורי סלע | 26 בינואר, 2023

בדצמבר 2022 ביקר בערב הסעודית נשיא סין, שי ג'ין-פינג, וערך סדרה של מפגשי פסגה מדיניים עם מנהיגי מדינות ערב ובכללן מדינות המפרץ. לקראת, במהלך ובעקבות הביקור, בישרו כותרות שונות על "עידן חדש" ביחסי סין והמזרח התיכון, לצד תהיות לגבי מדיניותה של סין כלפי איראן בהקשר זה. בעוד שנרשמו מספר התפתחויות ביחסים הללו, כללית ניתן לומר שבמובנים רבים אין הרבה חדש, הגם שלעתים גם בהמשכיות יש משום חידוש. מה הם חידושים אלה, במה לא ניתן לראות חידוש, וכיצד הדברים קשורים לישראל?

סין במרכז

לקראת ביקורו של נשיא סין בערב הסעודית, הכריזו מאמרי מערכת בעיתונות הסינית, כי ביקור זה "ייעניק חיזוק נוסף לשיתוף הפעולה של סין עם העולם הערבי, יקדם שלום ושגשוג באזור וישרטט נתיב לבנייה משותפת של קהילה סינית-ערבית בעלת עתיד משותף לעידן החדש". מסמך מטעם משרד החוץ הסיני, שהניח את הבסיס לביקור מספר ימים קודם לכן, אף נשא את הכותרת: "דין וחשבון על שיתוף הפעולה בין סין ל[מדינות] ערב בעידן החדש". גם הנשיא עצמו השתמש במונח "עידן חדש" לציון התקדמות היחסים בין סין למדינות ערב, ובמיוחד לערב הסעודית. המונח הזה—"עידן חדש"—אינו חלק מלקסיקון רוחני ניו-אייג'י כלשהו, אלא מבטא את תפיסת העולם של המפלגה הקומוניסטית של סין בשנים האחרונות (במיוחד מאז 2017), ואת חזונו של הנשיא, המכונה "מחשבת שי ג'ין-פינג על סוציאליזם עם מאפיינים סיניים לעידן החדש" - חזון שגם נכנס לחוקת המפלגה. התפיסה ההיסטורית של המפלגה הוצגה בנובמבר 2021 ב"החלטת הוועדה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית של סין על ההישגים העיקריים והניסיון ההיסטורי במאה-שנות המאבק של המפלגה". מסמך זה הוא בעל חשיבות עצומה מבחינת החשיבה של המפלגה על אודות ההיסטוריה, לא רק משום הבניית העבר של המפלגה אלא בעיקר משום שההיסטוריה, לפי הנשיא והמפלגה, היא הגורם המשמעותי ביותר בחשיבה על העתיד. החלטות דומות הוצגו רק פעמיים קודם לכן: בשנת 1946 על ידי מאו דזה-דונג, ובשנת 1981 על ידי דנג שיאו-פינג; בשתי הפעמים ניצבה סין בצמתים היסטוריים מרכזיים בהיסטוריה שלה: בראשונה, במלחמת אזרחים, שבסופה המפלגה הקומוניסטית הקימה את סין העממית, ובשנייה, כאשר סין יצאה לכיוון של פתיחות ורפורמות לאחר כמעט שלושה עשורים של שלטון מאו.

בהחלטה מ-2021 חולקו מאה שנות קיומה של המפלגה לשלוש תקופות: (1) "המהפכה הדמוקרטית החדשה", מהקמת המפלגה בשנת 1921 ועד להקמת סין העממית ב-1949; (2) "מהפיכה סוציאליסטית ובנייה [של המדינה]", מהקמת סין העממית ועד לשנת 1978; (3) "רפורמה, פתיחה, ובניית מודרניזציה סוציאליסטית", מעליית דנג שיאו-פינג ועד לתחילת כהונתו של שי ג'ין-פינג כמזכ"ל המפלגה בסוף שנת 2012. בנוסף לשלוש התקופות הללו, שגם מהללות בעיקר את מאו דזה-דונג ולאחר מכן את דנג שיאו-פינג, ההחלטה הוסיפה את "העידן החדש" של הנשיא שי. העידן החדש הזה מכון לשינוי פרדיגמטי בהיסטוריה של סין המודרנית: שינוי שהוא גם איכותי וגם כמותי בהצלחותיה של סין, וגם, וכאן אנו חוזרים אל המזרח התיכון—שינוי במקומה של סין בעולם, כאשר סין תופסת את המקום המרכזי בעשור האחרון וקדימה אל העתיד.

העידן החדש הזה של מרכזיותה של סין—כפי שהוזכר בנאומיו של הנשיא ובכתורות במדיה הסינית—הוא לב העניין מהזווית הסינית, ולא פשוט תקופה חדשה ביחסי סין ומדינות ערב, כפי שהוצג במדיה מחוץ לסין. על כן, בהקשר זה, התחרות בין סין לבין ארצות הברית, שמוזכרת השכם והערב, היא משנית או, לכל היותר, מהווה אמצעי להשגת מרכזיותה של סין על הבמה העולמית ככלל. זה גם ההקשר שבו יש להבין את הדיבורים על "בניית קהילה סינית-ערבית בעלת עתיד משותף", כפי שהציג זאת הנשיא שי. המונח "קהילה בעלת עתיד משותף" הינו אינהרנטי לתפיסת "העידן החדש" של שי, ולצד הרטוריקה האינקלוסיבית שלו—המונח מתייחס לקהילה העולמית ככלל, כחולקת עתיד משותף של שגשוג ושיתוף פעולה (win-win)—הוא גם מדגיש, בפרסומים הסיניים, את מרכזיותה של סין בעתיד המשותף הזה. מונחים אלה נמצאים בבסיס כל היוזמות הבינלאומיות הסיניות בשנים האחרונות, כולל "יוזמת חגורה ודרך" הידועה. דהיינו, בעוד שהרטוריקה נדמית כשיוויונית וכוללנית, העמקה במימד האידיאולוגי של הדברים משקפת מבט היררכי ועליונות סינית.

היחלשות "ציר סין-איראן-רוסיה"?

אחד הנושאים שעלו לכתורות לאחר הביקור במזרח התיכון ובמיוחד לאחר ההכרזות המשותפות שיצאו מפגישות הפסגה השונות, היה סוגיית האי אבו מוסא ושני איי טונב (גדול וקטן, להלן "סוגיית האיים"), הממוקמים באזור אסטרטגי ליד מיצרי הורמוז. איראן השתלטה על האיים לאחר נסיגת בריטניה מהאיזור בשנת 1971, ומאז נותרה סוגיית הריבונות על האיים סלע מחלוקת בין איראן לבין האמירויות. בהכרזה המשותפת לסין ולמדינות המפרץ (ה-GCC), נאמר במפורש כי סין תומכת בהגעה לפתרון "בדרכי שלום" של סוגיית שלושת האיים. פרשנים עטו על הידיעה כמוצאי שלל רב: הנה עדות לכך שסין מצדדת במדינות המפרץ על חשבון איראן, ואף, לפי ידיעות באיראן, "בוגדת באיראן". אחרים אף הגדילו לעשות וחיברו בין הסעיף הזה בהכרזה המשותפת (סעיף 12) לבין חוסר נחת בבייג'ינג בנוגע למעורבותה של איראן במלחמה באוקראינה, ובעיקר בנוגע להעברת הנשק מאיראן לרוסיה בהקשר זה. והנה, לפנינו בקע ב"ציר סין-איראן-רוסיה".

ואולם, בראייה סינית, סוגיית האיים מורכבת יותר. ראשית, חשוב להבין שסין רואה ומציגה סוגייה זו, באופן עקבי, כנובעת מהשלכות האימפריאליזם והקולוניאליזם המערבי. דהיינו, סין מדגישה שוב ושוב שהבעיות העולמיות הגדולות נובעות בדיוק מ"הסדר העולמי" המערבי, שהמערב מתיימר להציג כפתרון. מיסגור זה לסוגיות כאלה מקובל למדי בסין וניתן לפגוש בו גם בסכסוכים שסין עצמה מעורבת בהם, למשל בסכסוך הגבולות הנפיץ מול הודו. לפי גישה זו, במסגרת תפיסת העולם הסינית הנוכחית—אותה "קהילה של גורל משותף", שסין במרכזה—בעיות כאלה לא היו עולות, מחד גיסא, והיו ניתנות לפתרון בדרכי שלום, מאידך גיסא.

בנוסף, בניגוד להנחה שיש חידוש בהכרזה הנוכחית ביחס לגישתה של סין לסוגיית האיים, הרי שאם נבחן את ההכרזות הקודמות במפגשי פסגה דומים במהלך שני העשורים האחרונים בקרוב, נמצא כי הסעיף המדובר קיים בהכרזות אלה זה מכבר. למעשה, גם הנוסח כמעט זהה: בהצהרות משותפות, למשל, ב 2006, 2008, 2018, 2020 ועוד—בכולן סעיף שאומר את הדבר הזה עצמו. כך, סעיף 12 במסמך העכשווי זהה לחלוטין (למעט מספר מילים בפתיחה, המציינות כי מנהיגי המדינות עצמם מדגישים את הנושא, נוסח שגור במסמך זה) לסעיף בנושא זה (סעיף 22) במסמך משנת 2020. סוגיית האיים, אם כן, שבה התמקדו פרשנים בזמן האחרון, כסוגייה הממחישה שינוי כיוון מצידה של בייג'ינג, ממחישה דווקא המשכיות מובהקת, ללא כל שינוי כמעט, וודאי לא מהותי.

לעומת זאת, סעיפים 9 ו-11, מעט יוצאי דופן. סעיף 9 מדגיש את חשיבות האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני, את החשיבות שבמניעת הפצת נשק להשמדה המונית באזור, ובמיוחד "להבטיח כי טבעה של תכנית הגרעין האיראנית הינו למטרות שלום, כדי לשמור על הביטחון והיציבות באיזור ובעולם". במיוחד, קוראים שם הצדדים לאיראן "לפתח שיתוף פעולה מלא עם הסוכנות לאנרגיה אטומית" בהקשר זה.

בסעיף 11 המנהיגים קוראים במשותף ל"דיאלוג מקיף" של מדינות האיזור בנושא "בעיית הגרעין האיראני", "פעולות המערערות על יציבות האיזור, וסיוע לאירגוני טרור, כתות דתיות, וארגוני צבא בלתי חוקיים", "מניעת הפצה של טילים בליסטיים וכטב"מים", "אבטחת נתיבי השייט הבינלאומיים ומתקני הנפט", ו"ציות להחלטות האו"ם והחוק הבינלאומי".

אמנם, סעיפים דומים, ניתן למצוא במגוון הצהרות קודמות. אולם, למשל בהצהרה קודמת (בשנת 2020), בסעיפים 24 ו-25, המתייחסים לסוגיות דומות: (1) איראן לא מוזכרת במפורש כלל בסעיפים הרלבנטיים, ומוזכרת בכל ההצהרה אך ורק בסעיף 23 (הזהרה לסעיף 10 בהצהרה הנוכחית), בהקשר של אמירה כללית על תקווה ליחסי שכנות טובה בין המדינות באזור; (2) איראן, על כן, גם לא מחוברת—באותו המשפט ממש—לכל הנושאים דנן, מטרור ועד גרעין; (3) בנושא הגרעיני באופן ספציפי, למשל, הסעיפים בהצהרה של 2020 מדברים באופן כללי ביותר על חשיבות מניעת הפצתו של נשק גרעיני וחשיבות ההצטרפות לאמנה, אך לא מזכירים כלל את איראן; (4) באופן דומה, גם ההתייחסות לנושאי טרור הינה כללית לגמרי, בעוד שטילים או כטב"מים כלל לא מוזכרים באותה הצהרה בשום סעיף.

בעוד שעמדת מדינות המפרץ בנוגע לאיראן ונושא הגרעין מוכרת מזה שנים, העובדה שסין הסכימה לכלול בהצהרה הנוכחית התייחסויות ספציפיות כל כך לאיראן, בשונה מהרגיל, אומרת דרשני. בקונטקסט הנוכחי, שבו הסכם גרעין עם איראן אינו נראה באופק, ייתכן שזו דרכה של סין לאותת כי דווקא נושא זה הוא הנושא המהותי מבחינתה. גם נושא הפצת הטילים והכטב"מים עשוי לרמוז לחוסר שביעות רצון סינית מהמהלכים של איראן בהקשר הרוסי. ובנוסף, נושא אבטחתם של מתקני הנפט עשוי להצביע על חוסר נחת משמעותי בסין מההתקפות על מתקנים שכאלה, שביצעה איראן. התייחסות ישירה שכזו לאיראן היא אכן יוצאת דופן, גם אם לא מיקדה את אור הזרקורים, ונדמה כי בכך סין כמעט מאשימה את איראן בהתנהגות פזיזה וחסרת אחריות. התגובה האיראנית עצמה נדמית חריפה באופן יחסי, אך ממוקדת דווקא בנושא האיים תוך שהיא דוחקת לשוליים את הסוגיות החדשות יותר, ואולי הבעייתיות יותר עבור איראן, דהיינו טרור, גרעין, טילים וכטב"מים. העובדה שסין עצמה פייסה את איראן בביקור מתוכנן של סגן ראש ממשלה, חו צ'ון-חואה, שבקונגרס המפלגה האחרון לא קודם וייתכן שעומד בפני פרישה בקרוב, אף היא מעידה על יחסה של בייג'ינג לנושא.

עם זאת, פרשנים העלו כאמור את נושא היחלשות "ציר סין-איראן-רוסיה", גם אם הסעיפים הספציפיים לא לגמרי מדויקים. האם זה אכן המקרה? אם כן, ראשית עלינו לשאול האם קיים ציר שכזה? מבחינתה של סין, ברמה העקרונית והבסיסית ביותר, היא אינה חלק משום ציר, אלא היא המוקד והיא במרכז. כך, בהחלטת המפלגה הנוגעת ללקחים מההיסטוריה, אחת המסקנות העיקריות מאותה היסטוריה של המפלגה נוגעת ישירות לסוגיית חשיבות שמירת ה"עצמאות" הסינית בנושאי מדיניות פנים וחץ כאחת (ומתבססת על החלטות דומות מהעבר). סין דוגלת גם במדיניות ה non-alliance שעליה הכריזה עוד בשנת 1982, בין היתר כלקח הן ממדיניות ה"הישענות על צד אחד" (ברית המועצות בשנות החמישים) ומהמלחמה הקרה. ניכר, אם כן, כי למרות כל השינויים במדיניות החוץ הסינית—בריתות וצירים אינם חלק מאסטרטגיית הפעולה שלה. גם "ידידות ללא גבולות" עם רוסיה היא סיסמא נחמדה, אך, כידוע, גבולות בהחלט נשמרו. יתר על כן, כבר לפני מספר חודשים הועבר מתפקידו סגן שר החוץ דאז ומי שנחשב למועמד מוביל למשרת שר החוץ הבא של סין, לה יו-צ'נג (Le Yucheng), שנחשב למומחה חשוב בממשל הסיני בנושאי רוסיה וייתכן שגם היה ארכיטקט סיסמת ה"ידידות ללא גבולות". מתפקיד סגן שר חוץ הוא "שונמך" לסגן ראש מינהל הרדיו והטלוויזיה הלאומית של סין. המהלך בוודאי לא הצביע על חיזוק עמדתו.

אם יש ציר בהקשר המלחמה באוקראינה, שסין אולי מבקשת לקחת בו חלק או להובילו, זהו ציר המתיימר ל"אובייקטיביות", אשר ממשיך באינטראקציה משמעותית עם רוסיה, בו נמצאת גם הודו, למשל. שיתופי פעולה אד-הוק, ככל שאלה משרתים את סין—עם איראן או עם רוסיה—וגם אם הכותרות מבשרות כי מדובר בברית-אחים נצחית, אסטרטגית ומקיפה כמובן, נשמרים מבחינתה של סין כל עוד הם אכן משרתים את מטרותם. סין בהחלט תמשיך להגביר את הסחר עם רוסיה כל עוד זה יאפשר לה אנרגיה זולה או סחורות אחרות במחיר אטרקטיבי, ובמיוחד כאשר ניתן לבצע זאת ביזאן במקום בדולר. שיתוף הפעולה של סין עם מדינות המפרץ,

בהקשר זה, עמוק בהרבה מזה עם איראן, וודאי כאשר איראן לא עושה מהלכים כדי להכנס למערכת שמאפשרת לסין באופן עקבי, פעיל וריווחי לשתף איתה פעולה, דהיינו, חתימה על הסכם גרעין.

הקשר לישראל

על פניו, אם כן, נראה שעבור ירושלים יש כאן הזדמנות למינוף חוסר הנחת הסיני בענייני איראן כדי לכוון את הדברים לאיזורי הנוחות של ישראל ולנסות לגרום לסין להשפיע על איראן. אולם, ניסיונות שכאלה מצידה של ישראל לא נחלו הצלחות בעבר אצל בני השיח הסינים. למעשה, דווקא החיבור לאינטרסים המשותפים של מדינות המפרץ, סין וישראל בהקשר זה אולי עשוי לסייע, אך אין מקום לאופטימיות יתר בנוגע למעורבות ישראלית בנושא. ישראל תוכל אולי ליהנות מהפירות אך לא היא זו שתביא אותם, לפחות לא בגלוי.

מצד שני, ההצהרה המשותפת הנוכחית לא פוסחת על איזכור ישראל, בדומה להצהרות קודמות. כלומר, התפיסה הגורסת כי "הסכמי אברהם" הוציאו את סוגיית ישראל והפלסטינים מליבת הדיון האיזורי—לפחות במימד ההצהרתי, ובמקרה זה בדיונים מול סין הרחוקה—נדמה כי אין לה אחיזה. אמנם, הסעיפים העוסקים בסוגייה זו הפעם נדמים מעט מרוככים לעומת הצהרות קודמות (למשל, הם אינם מאזכרים החלטות או"ם ספציפיות), אולם הם מופיעים הן בהצהרה המשותפת לסין ולמדינות המפרץ (פורום ה-GCC), והן בהצהרה המשותפת לסין ולערב הסעודית (ובאחרונה אף ביתר פירוט). ב"דין וחשבון על שיתוף הפעולה בין סין ל[מדינות] ערב בעידן החדש" המוזכר בראשית הדברים, הוקדשו לנושא שתי פסקאות שלמות, כפליים מאשר לכל סוגיית "שלום" אחרת במרחב (דוגמת סוריה, תימן, עיראק, סודן ולוב), עם דגש על החשיבות העליונה שנשיא סין מייחס לנושא. גם אם מדובר ברטוריקה בעיקר, עדיין, הנושא רחוק מלהעלם.

סיכום

סין נוכחת ברחבי המזרח התיכון, ובוודאי במדינות המפרץ, מזה עשורים. לאורך זמן זה הגבירה את הדומיננטיות שלה בהדרגה ובהתמדה והגדילה את מגוון המדינות עימן היא עומדת בקשר הדוק. הביקור האחרון של נשיא סין הינו, אם כן, חלק מאסטרטגיה ארוכת שנים, שהחלה לפני ההכרזות על "תחרות אסטרטגית" בשנים האחרונות, גם אם בהקשר הנוכחי—לאחר ביקור הנשיא ג'ו ביידן ביולי 2022 בערב הסעודית ובהינתן היחסים המעורערים-משהו בין ארצות הברית לערב הסעודית—הצלחת ביקורו של שי גם, אך לא בעיקר, נותנת לה נקודות דיפלומטיות.

בהקשר האיראני, סין מאתתת על אודות אי שביעות רצונה, הן מהמבוי הסתום בנושא הסכם הגרעין והן מפגיעתה בשותפותיה ואינטרסיה של סין במפרץ. אמנם האיתות מרומז בעיקרו, אולם בפרספקטיבה סינית זהו איתות משמעותי. איראן, שמצבה הפנימי רגיש, בין שמשיקולי

פנים ובין שמשיקולי חוץ, הגיבה לכך במחאה שמיקדה את תשומת הלב בסוגיית האיים והסיטה את תשומת הלב מנקודות הליבה מבחינת סין (גרעין, הפצת נשק, פגיעה במתקנים וכיוב'), מחאה שנענתה בדיאלוג דיפלומטי מצד סין, אך לא בדרג הגבוה ביותר.

מבחינת ישראל, בעוד שלכאורה נדמה כי מצב שכזה מביא לפוטנציאל השפעה על סין, כולל באמצעות חבירה למדינות המפרץ בנושאים בהם האינטרס משותף—דהיינו איראן—פוטנציאל שכזה אינו פשוט למימוש וספק אם יתמשש. העובדה שסין ממשיכה באופן עקבי להעלות את נושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, תוך לקיחת צד מובהק, וכי הנושא עולה בהתמדה בפגישות פסגה מגוונות וכן על במות אחרות, צריכה להילקח בחשבון על ידי קובעי המדיניות בישראל. מעורבותה הגוברת של סין באיזור במגוון דרכים—כלכלית, תשתיתית, טכנולוגית, דיפלומטית ועוד—דורשת שימת לב, הן במישור ההזדמנויות והן במישור האתגרים.

הערה: היות ועסקינן בזווית הסינית, המסמכים שנבחנו הינם בעיקרם כפי שהופיעו בפרסומים בסינית.